

Etkinlikler - Voyvoda Caddesi Toplantıları 2004-2005

Küreselleşme ve Türkiye'nin Kültürel Ekonomisi: Aktörler, Söylemler ve Stratejiler

Fuat Keyman

Küreselleşme olgusu üzerine dünyada ve Türkiye'de akademik ve kamusal tartışmalar iki boyutta ilerlemektedir. Birinci tartışma, küreselleşmenin ne olduğu, neyi içerdiği gibi sorularla ilgilenir. Bu tartışmada farklı kutuplar yer almakla birlikte, küreselleşme özellikle 1980'li yıllardan itibaren (biraz daha geriye, 1960'lara dayandıranlar da söz konusudur) dünyada devletler, toplumlar, ekonomiler ve kültürler arası ilişkilerin genişlemesini, derinleşmesini ve hızlanmasını temsil eden bir süreç olarak tanımlanır. Dünyada artık herhangi bir yerdeki olay hızla bir başka yerde etki yaratabilmektedir. O yüzden de küreselleşmeden söz ederken süreçlerin derinleşmesine, yaygınlaşmasına ve hızlanmasına vurgu yapmaktayız. Bazı görüşlere göre, küreselleşme yeni bir şey değildir; kapitalizm zaten dünyada her zaman bir karşılıklı bağımlılık yaramaktadır. Bazı görüşler ise küreselleşmenin çok yeni bir olay olduğu, yeni bir küresel dünyada, küresel çağda, küresel toplumda yaşadığımız yönündedir.

Küreselleşme olgusunu içeren ikinci boyuttaki tartışma yine tanımdan başlar. Küreselleşme bugün beraber yaşadığımız bir tarihsel süreçtir. Bu süreçte dünyadaki farklı bölgeler arasındaki ekonomik veya siyasal ilişkiler yaygınlaşmakta, derinleşmekte ve hızlanmaktadır. Bu tartışmada önemli olan, yaygınlaşma, derinleşme ve hızlanma sürecinin etkileridir. Küreselleşme, ekonomik, sosyolojik ve kültürel etkileri olan tarihsel bir süreçtir. Bu süreç içinde dikkat çeken unsur, artık eski yapıların yavaş yavaş önemini kaybettiği bir dönemin ortaya çıkmasıdır. Küreselleşmeyi etkileri temelinde düşünürsek, eskinin yok olduğu, fakat yerine yenisinin doğmadığı bir geçiş dönemi olarak tanımlayabiliriz. Bu geçiş döneminde ayırt edilmesi gereken nokta devletin değil ulus-devlet kavramının, ekonominin değil ulusal ekonominin ve kimlik değil ulusal kimlik anlayışının eski geçerliliklerini yitirmeleridir. Aynı zamanda, küreselleşme bu eski kavramların yerine geçecek kavramları üretmeyen, ama bu kavramları tekrar düşünmemiz ve yeniden yapılamamız gereken bir geçiş sürecine anlam vermektedir. Bugün, devleti, ekonomiyi ve kimliği küreselleşme süreçlerinin etkileri temelinde yeniden düşündüğümüz bir dönemde yaşıyoruz.

1980'lerden başlayarak özellikle de 1990'lar Türkiye'sini ve bugünkü Türkiye'yi okuduğumuzda, ekonomik yapının yaygınlaşma, hızlanma ve derinleşme sürecine uyum sağladığını görüyoruz; artık içe dönük bir ekonomik yapıdan söz etmemekteyiz. Serbest pazar mantığındaki ekonomi, artık kendisini toplum içinde devlet-toplum ilişkilerinin düzenlenmesi bağlamında önemli hale getirmektedir ve ulusal bağlamda değil, bölgesel ve küresel bağlamda işlemektedir. Bu anlamda ekonomik yapının değişimi gerçekleşirken sadece ithal ikameci sanayiden ihraca dönük sanayileşmeye geçiş değil, aynı zamanda ve çok önemli olarak 1980'lerde başlayıp 1990'larda daha ön plana çıkan, ekonomik yapının içindeki aktörlerin çoğullaşması da söz konusudur. Bu aktörler sadece ekonomik baskı grubu olarak hareket etmemekte, kendilerini "sivil toplum" olarak, siyasi vizyona katkıda bulunan aktörler olarak, ulusal kimliğin parçalanma, yıpranma sürecinde farklı bir kimlik arayışını, anlayışını gündeme getiren aktörler olarak da tanımlamaktadırlar. Ve bu aktörler düzeyinde ekonomiyle kültür artık iç içe girmektedir. Bu yüzden de bir taraftan ekonomide serbest pazarın derinleşmesi ve egemen ideoloji haline gelmesini, ihracata dönük ekonomik sanayileşmenin önemli ve egemen oluşunu görürken, diğer taraftan ekonomik yapının değiştiğini, farklı aktörler içermeye başladığını görmekteyiz.

Türkiye'de bu farklı aktörlerden biri TÜSİAD'dır. 1980'lerden sonra ve özellikle 1990'larda TÜSİAD'ın hareket tarzına bakıldığında, sadece bir ekonomik baskı grubu olarak işlemediği, aynı zamanda kendini bir sivil toplum örgütü olarak da tanımladığı görülür. TÜSİAD'ın hareket tarzında ekonomik referanslarla birlikte siyasal referanslar, kimlik referansları da mevcuttur. 1990'lı yıllarda bu yapının işleyiş tarzında, demokratikleşme çalışmalarında, devlet reformu çalışmalarında ülkenin geleceğini küreselleşmede gören ve küreselleşmeye pozitif bakan bir anlayışın hâkim olduğu görülür. Küreselleşme içinde yer almakta AB'ye geçiş süreci büyük önem taşıdığından, TÜSİAD kendini AB'nin en önemli destekçilerinden biri olarak görmekte, bu anlamda gerçekleştirdiği faaliyetlerde de ülkenin geleceğini bireysel hak ve özgürlüklerde gördüğünü vurgulamaktadır. Bu vurguda esas düşünce şudur: Türkiye'de bir etnik kimlik, yani Kürt sorunu vardır, ama bunun çözümü etnik kimlikte değil, devlet-toplum ilişkilerinin bireysel haklar temelinde düzenlenmesindedir. Eğer herkes bireysel haklar temelinde devletle ilişkiye girerse, bu anlamda Kürt sorunu temelinde Kürt vatandaşlar bireysel haklarına sahip olursa bu sorun çözümlenir. Aynı şekilde TÜSİAD'ın İslam'ın yükselişine bakışı da bireysel hak ve özgürlükler temelindedir. İslam kendisini seküler, laik yapıdan uzaklaştırdığı ölçüde tehlikeli olmaktadır. Fakat İslam'ı, Türkiye'nin çoğulcu yapısı içinde bir kimlik olarak benimserseniz ve bu kimlik yapısı içinde İslami kesim kendisini bireysel hak ve özgürlüklere sahip bireyler ve vatandaşlar olarak düşünürse bu sorunlar potansiyel tehdit unsuru olmaktan çıkar. O yüzden de çözüm, bireysel hak ve özgürlüklerdedir. Cumhuriyet devlete, topluma karşı görevlere dayalı, bireysel hak ve özgürlükleri ikinci plana atan vatandaşlık rejiminde çok ciddi bir değişmeyi içerir. Türkiye'deki insanların bireysel hak ve özgürlüklerini korumaya dönük çalışmalarda bulunması, ülkenin yapısının devlet-merkezci, organik yapıdan liberal bir yapıya dönüşmeye başlamasını sağlayacaktır. Bu liberal yapı devlet ve toplum arasında, AB'ye, küreselleşmeye dönük bir demokratikleşme sözleşmesine dayalıdır. Sonuçta 1971'de kurulduğu dönemden itibaren bir anlamda askeri darbeleri destekleyen TÜSİAD'da 1980'lerden sonra, özellikle 1990'larda çok ciddi bir söylem değişikliği olduğunu görüyoruz.

1980'lerden sonra ortaya çıkan ve 1990'lardaki toplumsal dönüşümü temsil eden, tüm Anadolu'da yaygınlaşan MÜSİAD, TÜSİAD'a alternatif olarak İslami temelde ortaya çıkan, bağımsız sanayici ve iş adamları tarafından kurulmuş ikinci önemli aktördür. TÜSİAD daha büyük burjuvaziyi, daha büyük ölçekli ekonomik aktörleri temsil ederken, MÜSİAD bugün KOBİ'ler dediğimiz orta ve küçük işletmeciliği desteklemektedir; üyelerinin % 90'a yakını orta ve küçük işletmelerdir. MÜSİAD ekonomik yaşamın küreselleşmeye uyum sağlama sürecinde Türkiye'de belki TÜSİAD'dan daha önemli bir aktör olarak yer almış, ekonomik yaşamdaki aktörlerin çoğullaşması ya da Türkiye'deki ekonominin dışa dönük hale gelmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. TÜSİAD'dan farklı olarak İslam ile ekonominin beraber gideceğini simgeleyen bu örgüt, Anadolu'da çok ciddi bir örgütlenmeye giderek küçük ve orta işletmeler arasında dayanışmaya ve güvene dayalı bir ağ kurmuştur. MÜSİAD bu hareketi yaparken ve İslam'ı bu anlamda ekonomiyle ilişkilendirirken, Güney Asya ekonomilerinin yaratmış olduğu büyük zenginliğe dayanan şöyle bir savı vardır: Serbest pazar hakikaten toplumların geleceğidir, beraber olmamız gereken ekonomik ve toplumsal hayatı düşünmemiz gereken temeldir, bu alanda bir sorunumuzun olmaması gerekir.

TÜSİAD'ın yarattığı sorun, Batı modern toplumlarının ya da TÜSİAD'ın serbest pazara dayalı olmasından değil, serbest pazar ile bireyciliği beraber düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Bu ikisini beraber düşündüğünüzde bir ahlaki sorunla karşı karşıya kalırsınız; herkes kendini düşündüğü için, herkesin arasında bir toplumsal sözleşme kurmak mümkün olmamaktadır. MÜSİAD'ın en büyük açılımı, Türkiye'de serbest pazar ile dinsel ve geleneksel değerleri birleştirmenin çok daha önemli olduğunu, çok daha etkinli olduğunu vurgulamasıdır. Serbest pazara karşı olmayan ve bu anlamda

kapitalist, burjuva, batılı, Max Weber'in Protestan etiğini kabul eden bir yapıya sahiptir; fakat bu serbest pazarı dinsel ve geleneksel değerlerle birleştirir. MÜSİAD ayrıca ikili bir yapıya sahip olan toplum vizyonu geliştirmiştir. Bunlardan biri, bugün çok net gördüğümüz, İslam'ın ya da dinsel değerlerin, geleneklerin insanları geriye götürücü, fakirleştirici olmadığı bilakis Türkiye örneğinde serbest pazarla birleştiğinde zenginleştirici olduğudur. Cumhuriyet rejimi içinde ve modern dünyada dine her zaman modern dünyanın, tarihin gerisinde kalmış ve toplumlar ilerledikçe önemi azalacak bir unsur olarak bakılır. Halbuki MÜSİAD mantığıyla tam da bunun tersine, İslami değerler zenginleşmeyi, merkezde olmayı, şehirleşmeyi, modernleşmeyi gösterir. Ve güven ve dayanışma mekanizmaları içinde zenginleşen bir İslam söz konusudur. Bugün AKP iktidarının toplumdaki almış olduğu oyların yalnızca fakirlerden, dışlanmışlardan değil, aynı zamanda zenginleşen Anadolu'dan, İstanbul'dan gelmesinde MÜSİAD'ın orta ve küçük işletmeler arasında kurmuş olduğu bağın çok önemli bir yeri vardır.

MÜSİAD'ın TÜSİAD'dan farklılaştığı bir diğer nokta, İslam'a dayalı, bireysel haklar değil bir üyelik temelinde toplumu örgütleyen anlayışdır. Bu anlayış belli anlamda cemaatçilik, belli anlamda ekonomik örgütlenmedir. Bu doğrultuda bir ekonomik yapıya, bir işletmeye baktığımızda o işletmenin sahibi ile çalışan arasında farklar olmakla birlikte her ikisi de o yapının üyeleridir. Bu da, topluma bireysel hak ve özgürlükler temelinde değil, ahlaki olarak, geleneksel ve dinsel temelde bakmayı beraberinde getirir. Bu anlayışın bir başka şekillenışı, işletmelerde çalışanların kendilerini o yapının üyesi olarak gördükçe bir işçi olarak hak talebinde bulunmamaları, o işletmede sendikalaşmanın, sendikal hakların ikinci plana atılmasına yol açar.

Küreselleşme sürecinde olgunlaşan üçüncü ekonomik aktör, il ve bölge temelinde örgütlenmiş ticaret ve sanayi odalarıdır. SİAD olarak anılan bu yapıların güçlü olduğu yerler, bu dönemde ekonomik olarak hamle yapmış bölgelerdir. SİAD'lar var oldukları yerde belediyeyle, üniversiteyle ne kadar birlikte hareket etmişlerse o il o kadar güçlenmiş olur. Örneğin Çorum ve Yozgat'ı karşılaştırdığımızda iki ayrı şehir görürsünüz. "Üniversite istiyoruz, devlet bizi küreselleştirsin" diyen Yozgat'ın 70 km yukarısında Çorum'da "aile şirketleri temelinde biz nasıl şehrimizi geliştirebiliriz" anlayışı hakimdir. Devletin dışında bu illerde böyle bir örgütlenmeye gidilip aile şirketleri temelinde ne yapılabileceği anlayışının yaratılması bu tür illeri zenginleştirmiştir. Bunu yapmayan iller ise fakirleşip bu süreçten dışlanmaya başlamaktadırlar. Fakat ilginç bir şekilde, TÜSİAD'dan farklı, MÜSİAD'a biraz daha yakın sayabileceğimiz, gelişimi amaçlayan illerin hepsinde ekonomik aktör olmak aile şirketlerine ve geleneğe dayalı olduğundan, bireysel hak ve özgürlükler, liberalleşme gibi mantıklar yoktur. Önemli olan ili büyütme, yerelin güçlendirilmesidir.

1990'larda, yaşanan ekonomik ve kültürel değişime ayak uyduramayan bir siyasal yapı görülür. Zaten küreselleşmenin Türkiye'ye etkilerinin belirginleştiği nokta, 1990'lar içinde değişen ekonomik ve kültürel yapı ile siyasal yapı arasında büyük bir boşluğun ortaya çıkması, ekonomik değişime devlet yapısının, siyasal aktörlerin yanıt verememesidir. Toplum sivil toplumu, toplumsal talepleri ve diğer tarafta kimlik sorunlarını üretirken, değişimleri kontrol altına alamayan bu siyaset anlayışının tezahürü, "siyasal istikrarsızlık" dediğimiz olayın 1990'lara damgasını vurması olmuştur. Kimilerine göre bu durumun çözümü koalisyonlar oluşması, merkez sağ ve merkez solu birleştirmektir. Oysa önemli olan kültürel ve ekonomik yaşamdaki değişime nasıl yanıt verileceğiydi. RP'nin belediye seçimlerini kazanmasından bugün AKP'nin tek başına iktidar olmasına gelen süreçte, yani kimlik temelli partilerin yükselmesi sürecinde merkez sağ ve sol partilerin birleşmesinin çözüm olmadığı aşikârken sürekli olarak koalisyonlara vurgu yapılması, önemli kriz olaylarından biriydi.

Bir diğer kriz, modernleşme tarihi içinde saflığı, ulaşamadığımız yüceliğıyle "devlet ana" veya otoriter, bizi yöneten "devlet baba" gibi kavramlarla düşündüğümüz devletin tamamen yolsuzluklarla sarılı bir yapıya bürünmüş olduğunu görmemizdi. Devlet ana/baba figürü toplumla ilişkisinde meşruiyetini kaybetmiş bir mekanizmaya dönüşmüştü. İkincisi, sürekli olarak devletle siyasetin çatıştığı bir alan vardı ve siyaset hiçbir zaman topluma dönük olmuyordu. 2000'lere girildiğinde Türkiye'de küreselleşme denen tarihsel bir süreç olduğu ve bunun etkilerine ayak uyduracak bir siyasal yapı olmadığı, ekonominin ve kültürün küreselleştiğı, fakat ekonominin tamamen refleks şekilde kendi içine kapandığı, krize girdiğı bir durum hâkimdi.

19 Şubat 2001'de Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndan bu yana yaşadığı en büyük ekonomik krizin gerçekleşmesinin çok büyük ve ciddi sonuçları oldu. Ülkede işsizlik oranlarının ne kadar büyük olduğu, yoksulluk ve eşitsizliğin ne boyutlarda olduğu görüldü. Kriz bir anlamda makroekonomik denge dediğimiz şeyin çöküşüydü. Diğer taraftan bunu küreselleşmenin ülkedeki etkileri bakımında okursak, 2001 krizi toplumsal sorunlara çözüm bulamayan bir siyasal anlayışın yarattığı "yönetebilirlik" kriziydi. Bu dönem, Türkiye'de yeni bir ekonomik hayatın başlamasına yol açtı.

2000'den bugüne geldiğimiz noktada iki önemli süreç yaşandı. Biri, 11 Eylül'le başlayan ve dünyanın yeniden yapılanmasını getiren savaş dönemidir. Amerika'nın tek başına (İngiltere ile birlikte) Ortadoğu'yu yeniden yapılandığı süreçte Türkiye çok önemli bir aktör haline gelmeye başladı. Buna paralel olarak AB ile ilişkiler de derinleşmeye başladı ve istikrarın temelini devlet-toplum ilişkilerinin demokratik temelde düzenlenmesi olduğu anlaşıldı. 11 Eylül sonrasında, Müslüman ağırlıklı bir nüfusa sahip bir ülkenin demokratik ve laik olması önemli bir unsur haline geldi ve Türkiye demokrasiyle tanışırken aynı zamanda bunun kendisine çok faydası olacağını gördü. 3 Kasım seçimlerinde AKP'nin birinci, CHP'nin ikinci parti olması, ülkede yaşanan değişim içinde belli şeylerin yapılması gerektiğini simgeliyordu.

Bugün artık devletin topluma dönük, toplumla bağlarını kuran, etkin ve verimli bir yapı haline gelmesi; serbest pazarın düzenleyici olması ve 1990'larda tamamen göz ardı edilen gelir dağılımı, tanınma ve siyasete katılıma dayalı sosyal adalet sorununun çözülmesi gereklidir.